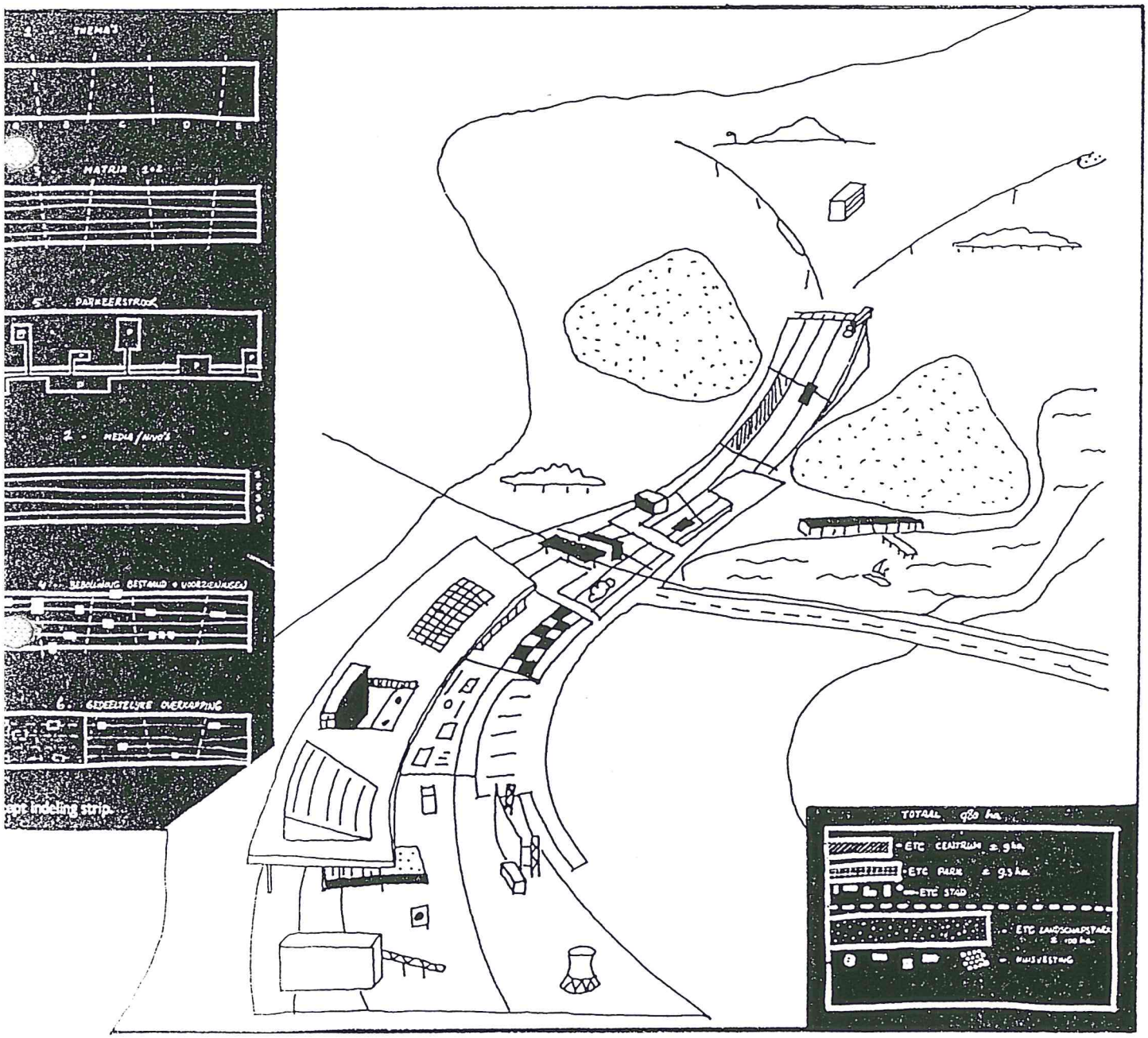
afgiftekantoor Brugge x

archipel

MAANDBLAD DECEMBER 1991

vrijdag 13 december om 20u.30

E.R.C. PROJEKT TE WATERSCHEI

voordracht door **GUIDO LAUWAERT**

domein d'Hanins De Moerkerke

Witte Leertouwersstraat 1A, Brugge (zie onderstaand stadsplan)

Guido Lauwaert was als landschapsarchitekt en stedebouwkundige in 85-90 projektleider voor het grootschalig toeristisch projekt E.R.C. te Genk op het mijnterrein Waterschei.
Sinds 1990 is hij betrokken bij de NV CITEC waar hij thans hoofd van de afdeling Ruimtelijke Planning is.

Het **E.R.C. projekt te Waterschei** was een meervoudige opdracht aan de architektenbureau's Ungers (Duitsland), Sarfati (Frankrijk), EGM (Nederland), Kuiper Campagnon (Nederland), Groep Planning (België) en Atelier d'Architecture de Sart Tilman (België).
Laatstgenoemde groep o.l.v. C. Strebelle kwam als winnaar uit de bus.
De artikels in bijlage "Mijn terrein wordt rekreatiepark" van Hilde Heynen (uit ARCHIS 06-90) en "In leegte spreken" van André Loeckx (uit planologisch nieuws 02-91) geven een beeld van de meervoudige opdracht. ARCHIPEL nodigde Guido Lauwaert uit voor een uiteenzetting van verleden en toekomst van dit projekt.

archipel

VZW

voorzitter Marc FELIX Koningstraat 43a - 8400 Oostende 059/70 01 58 bur.059/70 21 80
sekretaris Philip CARDINAEL Veldstraat 65, 8200 Brugge-2 050/38 65 01

vrijdag 13 december om 20u.30
domein d'Hanins de Moerkerke, Coupure 1A te Brugge.
E.R.C. projekt te Waterschei, voordracht door **Guido Lauwaert.**

vrijdag 17 januari om 20u.30
't Leerhuys, Groeninge 35 te Brugge
Venturi voordracht door **Pascal Cottenier**

vrijdag 14 februari om 20u.30
't Leerhuys, Groeninge 35 te Brugge
Claude Nicolas Ledoux, voordracht door **Johan Baele.**

vrijdag 13 maart om 20u.30
't Leerhuys, Groeninge 35 te Brugge
Helmut Jahn voordracht door **Johan Thielemans** (BRT presentator Eiland).

in de loop van **april** (nog onder voorbehoud)
ééndagstrip naar Parijs
bezoek tentoonstelling Louis Kahn (nav 100e geboortedag)
bezoek cité de la musique Chr. De Portzamparc.

vrijdag 24 april om 20u.30
't Leerhuys, Groeninge 35 te Brugge - nog in te vullen
Een uitnodiging voor een belangrijke buitenlandse gast in het voorjaar kan het programmaschema nog wijzigen.

27 mei tot 31 mei
Archipel architektuurreis naar Sevilla.

vrijdag 12 juni om 20u.30
't Leerhuys, Groeninge 35 te Brugge
videoreportage "Archipel in Sevilla".

In de leegte spreken : het ERC-project te Waterschei

André Loeckx

Van Euro-Disney tot ERC-stad

De drie oostelijke mijnen (Eisden, Waterschei en Winterslag) gingen dicht in 1987; de sluiting van de westelijke ontginningen (Beringen, Zolder, Houthalen) is aan de gang. Heel wat herstelplannen werden gesmeed en gedeeltelijk ook aangezet. Met de reconversie van de gebouwde ruimte lijkt men niet gehaast. Renovatieprojecten voor de tuinwijken, voorstellen voor herbruik van oude mijngebouwen en nieuwbouwplannen voor een grote woonwijk liggen nog steeds voor "ter studie". Een discussie over architecturale, stedebouwkundige of algemeen ruimtelijke reconversie blijft uit. Telkens twisten andere individuen, groeperingen en instituties in gespreide orde over deelaspecten: over het slopen van een wijkje met noodwoningen hier, over het redden van enkele mijngebouwen ginds, over de inplanting van een bungalowpark elders. Ook over het meest ophefmakende project van de KS, de bouw van een Europees centrum voor educatie, recreatie en cultuur te Waterschei, wordt geen noemenswaardig publiek debat gevoerd. Af en toe laten een persconferentie of een studiedag iets doorsijpelen, maar het is grotendeels achter gesloten deuren dat één van Vlaanderens grootste naoorlogse bouwprojecten stilaan vorm krijgt - een schimmenspel dat in schril contrast staat met bijvoorbeeld de uitvoerigheid waarmee sinds enkele jaren het boeiend kleine werk van jonge Vlaamse architecten getoond wordt.

In een eerste faze (1988) staat architectuur zo goed als buiten spel. Men denkt in de richting van een pretpark en themapark, Euro-Disney, Showcase Europe, European Tourist Centre e.d. De architectuur blijft beperkt tot grote containers, bomvol peperdure audiovisuele hoogstandjes, los verspreid in een park, rechtstreeks aangesloten op de autosnelweg. Het te grote risico dat bleek uit markstudies brachtten KS ertoe het over een andere boeg te gooien. Nieuwe ideeën groeiden in het begeleidingsteam. De tekst door Geert Bekaert geschreven in opdracht van KS -juni 1989- luidt een tweede faze in. Bekaert definieert een sleutelmetafoor, "de Europese stad", als uitgangspunt voor een nieuw concept. In augustus 1989 presenteert hij zijn visie en vraagt Rem Koolhaas deze met een schematisch project te illustreren (1). Laat ons schrijven dat de vinnige discussie met KS eindigde op een kortsluiting. Toch gaat de metafoor haar weg. Het Engelse team Imagination, met o.m. Archigram-medestichter Ron Herron, zet zich opnieuw aan het werk na het afwijzen van hun Showcase Europe ontwerp. In januari 1990 toont Herron zijn zienswijze op een ERC stad. Ondertussen organiseert KS een meervoudige opdracht waarbij Bekaerts ideeën duidelijk op de achtergrond aanwezig zijn. Zes bureaus -Ungers, Sarfati, EGM, Kuiper Compagnons, Planning en het Atelier d'Architecture du Sart Tilman- worden uitgenodigd om concepten te formuleren voor een centrum van educatie, recreatie en cultuur geïnspireerd door het idee van

perskolonie, een militair kamp. De Kempen werden beschouwd als koloniseerbare leegte waar meer kan en mag dan in de bewoonde wereld. Ook nu nog vreten verkavelingen en bungalowparken verder in op het heideland. Toch overheerst ondanks alles de grootsheid van het oerlandschap. De Kempen blijven in verkavelend Vlaanderen het enige overweldigend natuurgebied. Tussen natuur en bebouwing is de grens vaak kwetsbaar en dus uitgerafeld.
Ter hoogte van Waterschei vormt de spoorlijn de scheiding tussen bebouwing en open ruimte. Ten noorden ervan werden fragmenten gedropt. Toevallige entiteiten drijven in het heidelandschap: kerkhof, voetbalveld, barakkenwijk (Texas !), vliegveldje, mijnterrils. Ten zuiden heeft de bebouwing van de mijnnederzetting de hele traditionele ruimte ingepalmd maar blijven hier en daar fragmenten van het vroegere landschap herkenbaar. De grens tussen beide ruimtelijke condities vraagt dringend naar een sterke bevestiging die best ook een duidelijke architecturale uitdrukking krijgt.

Twee loodrecht op elkaar gerichte tracés, de André Dumontlaan en de Onderwijslaan doen zich voor als belangrijke randstedelijke invalswegen. Zij eindigen echter in het niets en werden behoorlijk overgedimensioneerd. Beide lanen zijn brokstukken van het historische "plan d'ensemble", (3) dat het opzet van de kolenkolonisatie in al zijn omvang toont. Over het bestaande nederzettingspatroon heen trekt het plan drie evenwijdige lijnen door het landschap en zou daarmee de in het niets gedropte mijnzetels aan elkaar rijgen. Secundaire kolenavenues moeten het geheel verknopen met bestaande wegen, omliggende dorpen en stadjes. Zij zorgen bovendien voor een primaire stedebouwkundige geleding van de nieuwe nederzettingen. Van het gehele ambitieuze opzet komt echter weinig in huis. Enkele secties van de secundaire kolenavenues worden gerealiseerd om vervolgens als gebroken staven van wat een ingenieus netwerk had moeten vormen in het niets te eindigen. Dit alles belet niet dat het assenkruis gevormd door de secundaire kolenavenues Onderwijslaan en André Dumontlaan samen met de spoorlijn de morfologische basisstructuur uitmaakt van de mijnvestiging Waterschei. Zij blijven hoe dan ook monumentale getuigen van het historische "plan d'ensemble".

de Europese stad. Na een jurering die even ondoorzichtig is als de selectie van de bureaus reeds was, krijgen Claude Strebelle van het Atelier d'Architecture du Sart Tilman de opdracht een massaplan uit te werken. Dit wordt voorgesteld op een persconferentie in mei 1990 (2). Vervolgens gaat het gordijn weer dicht. Het ERC team van KS concentreert zich op financiering, exploitatiecondities, invulling van het programma; architectuur en stedebouw schuiven weer naar de achtergrond. Enkele architecten -o.m. Ettore Sottsass- werken aan voorstellen voor de oude mijngebouwen. Het grootste gedeelte van de ERC architectuur blijft echter een open vraag en ook met de stedebouwkundige uitwerking kan het nog meerdere richtingen uit. In maart 1991 nemen KS en betrokken maatschappijen de beslissing het ERC project door te zetten. De ERC-stad zou haar poorten openen in de zomer van 1993. In de zaal worden de toeschouwers ongeduldig.
Volledig onafhankelijk van dit hele gebeuren gaf de Koning Boudewijnstichting begin 1988 aan het Departement Architectuur van de K.U.Leuven opdracht voor een onderzoek naar de stedebouwkundige gevolgen van de mijnsluitingen in Eisden, Winterslag en Waterschei. Het eindrapport werd onlangs door de Stichting gepubliceerd. De studie beschrijft de stedebouwkundige context waarin het ERC project hoe dan ook terecht zal komen. Het is niet het verhaal van een leeg terrein; maar wel van een "company town", een mijnstad, waarin na de mijnsluiting een leegte ontstond. Dit verhaal kwam, vreemd genoeg, tot nu toe in het ERC stuk nagenoeg niet voor, ook niet in de ontwerpen voor een ERC-stad. Misschien is het nu stilaan tijd om dit recht te zetten. Je moet toch iets doen in afwachting dat het doek weer openschuift. In en over leegte spreken dus.

Geschiedenis op zoek naar vervolg: het verhaal van de context

Waterschei bevindt zich aan de rand van het Kempisch plateau; een uitgestrekt bos- en heidelandschap dat behoorlijk geschonden maar geenszins vernield werd. Natuurgebied betekende al te vaak niemandsland, geschikt voor het dumpen van allerhande minder toonbare activiteiten: een vervuilende fabriek, een landlo-

ding van woningengroepen, logementshuizen als accenten in de wijk, architectonisch groen: het vocabularium van de tuinwijkgedachte komt in de cité André Dumont behoorlijk uit de verf. Van "cité industrielle" naar "cité jardin". Het gaat hier niet meer om het rationeel inkwartieren van arbeidskracht maar wel om het aantrekken en vestigen van mijnwerkersfamilies.
Wat na de Tweede Wereldoorlog gebouwd werd (5), vormt een minder heroïsche maar wel erg representatieve bladzijde in de huisvestingsgeschiedenis. Private verkavelingen en ad hoc stratenplan houden het bij het principe van "huis op kavel langs straat". De private woningbouw gedragen door voordelige leningsvoorwaarden en de Wet de Taeye verdringt de volkshuisvesting; de weg ligt vrij naar ongebreidelde en inspiratieloze huizenbouw. Limburg wordt gemeenplaats.

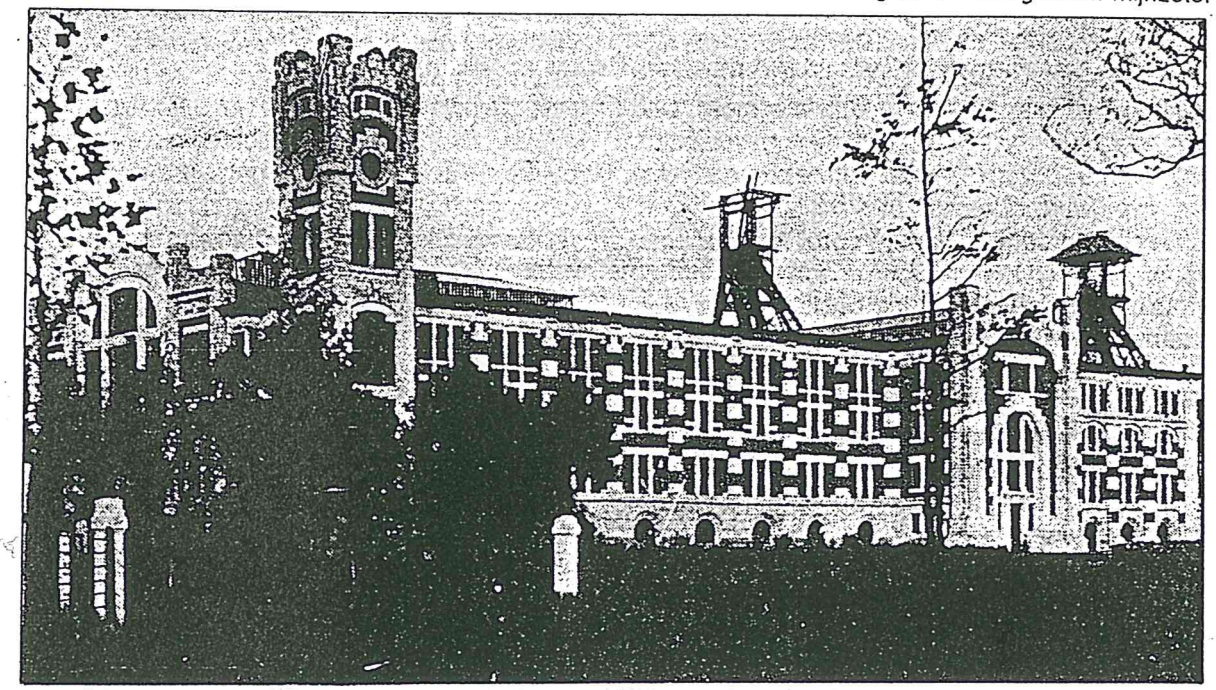
Van een consistente architecturale uitwerking van het civiek centrum komt weinig terecht (fig. 3). Enkel de kerk, het park met kiosk en de directeursvilla lijken de kracht van de plek op het snijpunt van beide assen te vatten. School, feestzaal en casino blijven ondermaats Wat een gebalde uitdrukking moest geven aan de socioculturele greep van de mijn op het wonen -een samenspel van discipline en verleiding- werd een uiteengelegde ruimte die slechts als centrum herkenbaar is door de veelheid van functies samengebracht rond een kruispunt van prestigieuse avenues. Het mislukte "civic center" van Waterschei blijft echter een plaats met een duidelijke potentialiteit. De indruk is er één van voorlopigheid, van onaf zijn, van wachten op het vervolg.

De mijnzetel zelf onderhoudt een vreemde relatie met de hoofdassen Onderwijslaan en André Dumontlaan. De Onderwijslaan loopt te pletter op een berm met struikgewas die het zicht op de mijn afschermt; de André Dumontlaan leidt de bezoeker met zwier voorbij de mijn naar het civieke centrum. Het is alsof de mijn, de feitelijke bestaansreden nochtans van de hele nederzetting, geen rol wenst te spelen in de morfologie van de "company town" en zich verschuilt achter groen of achter de eigenzinnige gevel van het prestigieuze hoofdgebouw (fig. 4) dat als scherm tussen mijn en wereld moet dienen. De assen trekken alle aandacht naar de tuinwijk en naar kerk, park, school, casino en feestzaal alsof de mijnarbeid

Loodrecht op elkaar definiëren beide kolenavenues de basismorfologie van wat een echte "company town" zal worden en verdelen het gebied bovendien in functionele zones (fig. 1): ten oosten van de André Dumontlaan verschijnt de industriezone, d.w.z. de mijnzetel zelf; het noorden van de Onderwijslaan wordt voorbehouden voor huisvesting; in het zuiden ervan vindt men alle elementen die niet uitdrukkelijk naar de mijn verwijzen: de winkelstraat, de Stiemerbeekvallei, het oude gehucht. Rond het kruispunt van beide assen worden ruime terreinen toebedeeld aan de gemeenschapsvoorzieningen: school, kerk, casino, park, feestzaal gegroepeerd in een civiek centrum. De gemeenschapsvoorzieningen, de eerste faze van het huisvestingsprogramma en nagenoeg het hele industriële complex volgen perfect de orthogonaliteit van beide avenues. Dit zorgt voor een geometrische samenhang tussen de onderscheiden componenten van de "company town" over de zonering en functiescheiding heen en vormt ook nu nog een merkwaardig stukje ruimtelijke geometrie temidden van de talloze slordige verkavelingen en willekeurige bouwslierten die de ruimere omgeving uitmaken.

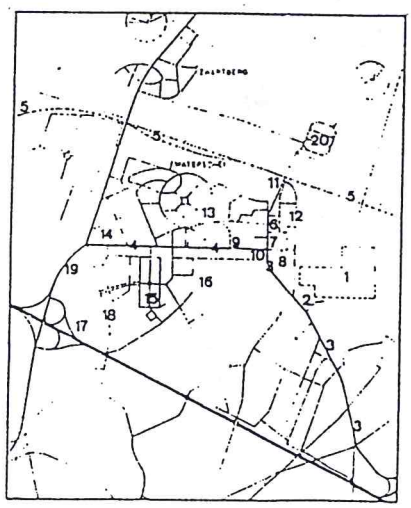
Binnen deze klare morfologie schrijft de Charbonnage André Dumont haar eigen geschiedenis van de volkshuisvesting. Het rasterplan (1910) van ir. Verwilghen voor een arbeiderskolonie past perfect op het assenkruis van de kolenavenues. De eigenzinnige meetkunde ervan houdt zich niet bezig met het landschap; het schema is in principe eindeloos uitbreidbaar en volgt slechts de vraag naar arbeidskrachten vanwege de mijnontginning. Stratenraster, kavels en ook het Mulhousetype van 4 arbeiderswoningen, 2 per 2 rug aan rug onder 1 dak, dragen bij tot een isotrope omgeving (fig. 2). Dit plan van een echte "cité industrielle", waarvan slechts een kleine strook uitgevoerd werd (4), is van een onthutsende klaarheid ware het niet dat het verwarrend effect van de Mulhousewoningen, waarvan de achterkanten gewoon ook voorkanten zijn, zorgt voor enige vervreemding.
In de grote wijk (1920) aan de overzijde van de Dumontlaan, en ten noorden van de Onderwijslaan lijkt architect Vautquenne wel het tegendeel van het eerste opzet na te streven: vloeiende tracés en pittoreske composities vervangen het raster. De specifieke woonplek haalt het op de isotrope ruimte. Hiërarchisch stratenpatroon, pleintjes en closes, perspectiefsluiting, gele-

Figuur 4. Hoofdgebouw mijnzetel

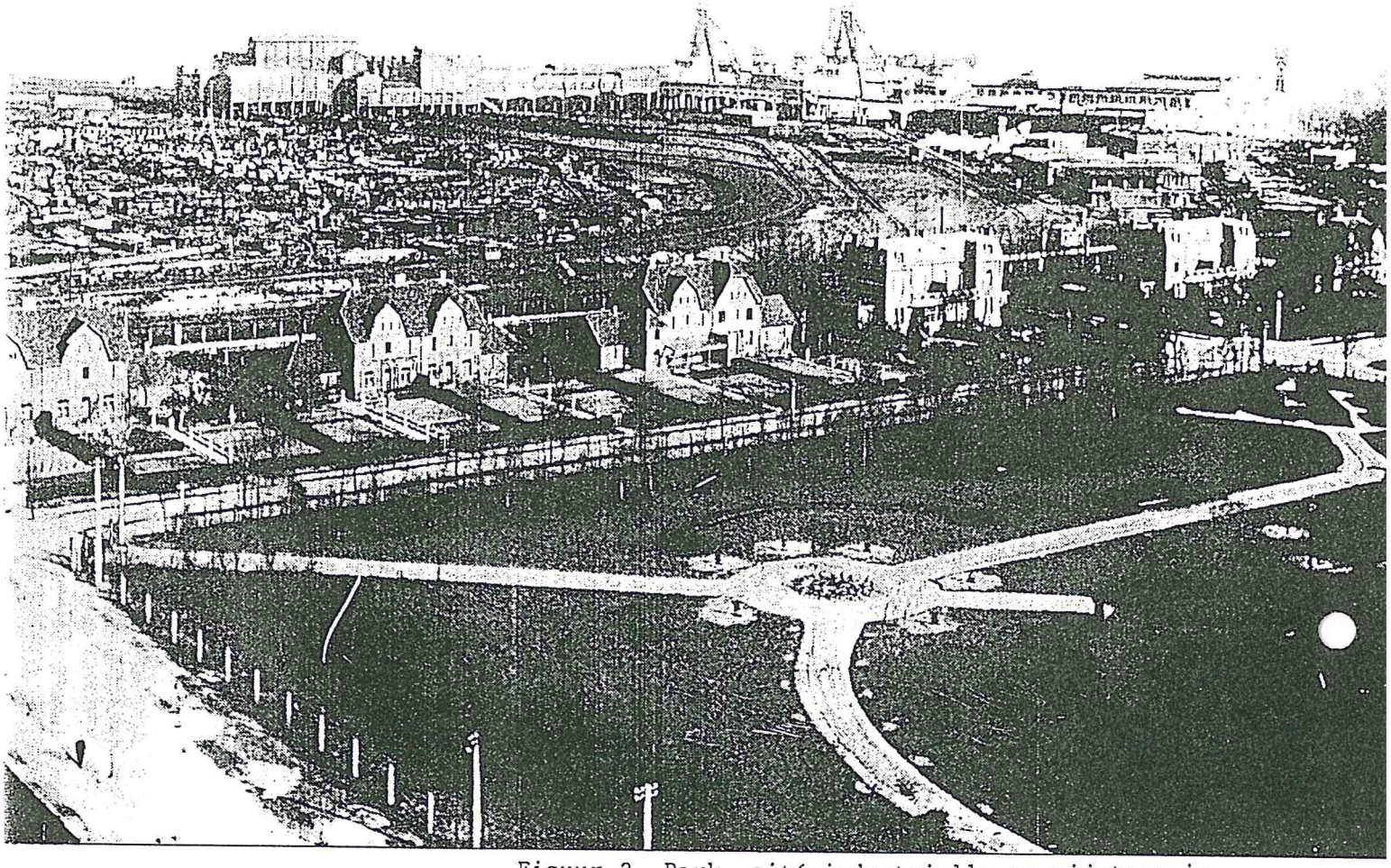

Figuur 1. Situering

1 Mijnzetel
2 Toegang mijnterrein
3 André Dumontlaan
4 Onderwijslaan
5 Spoorweg
6 Kerk
7 Park met sportfaciliteiten
8 Directeurswoning in park
9 School
10 Casino
11 Stadionplein
12 'Cité industrielle' met Mulhouse-types
13 Eerste tuinwijk
14 Scholencampus
15 Tweede tuinwijk
16 Stalenstraat
17 E314
18 Van Dorenlaan
19 Hoevenzavellaan
20 Texas

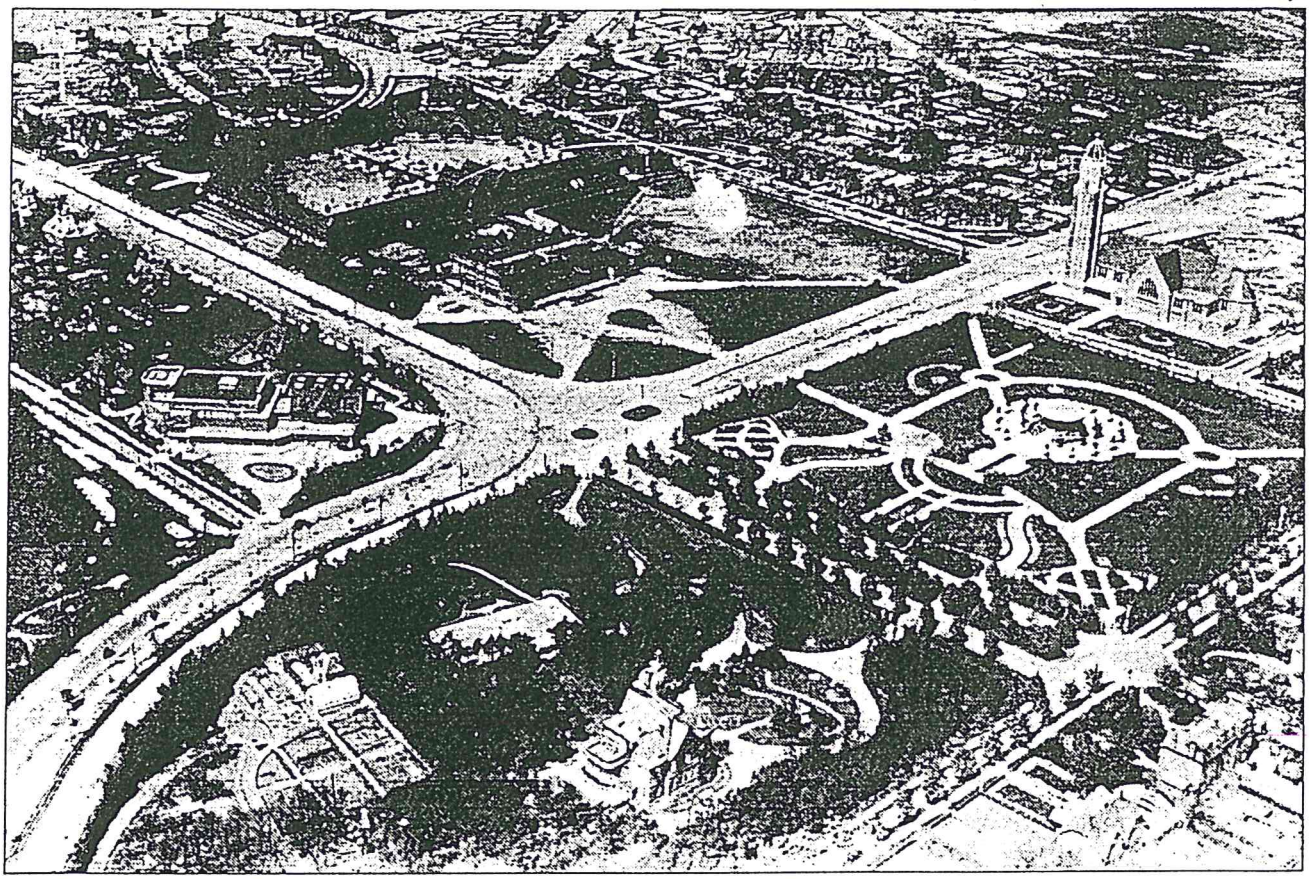

Figuur 2. Park, cité industrielle en mijnterrein

Figuur 3. Civiek centrum, tuinwijk

slechts bijzaak is vergeleken met het goede leven in de mijnstad.
Het gebouwenpark van de mijn vormt een merkwaardig samenhangend geheel. Voorbij het imposante hoofdgebouw worden de oude elektriciteitscentrale, machinehuizen, loopbruggen en kolenbunker geschakeld volgens strikt rechthoekige orde -dezelfde als die van de kolenavenues. Het geheel toont zich als een enorme transportmachine van mensen en materie opgebouwd rond de machtige schachtbokken.

De liminale positie tussen natuur en bebouwing, de kolenavenues als basisstructuur opgebouwd uit fragmenten van het historische "plan d'ensemble", zonering en orthogonaliteit, "cité industrielle" en "cité jardin", het onvoltooide "civic center", het mijncomplex definiëren zonder over aparte gebouwen te hoeven spreken het globale monumentale karakter van de mijnvestiging Waterschei, "company town", mijnkolonie, mijnstad. In Waterschei is de geschiedenis niet gekristaliseerd in een groots bouwwerk of een majestueus plein als symbool van de publieke tijd en ruimte. In Waterschei valt de ruimte van de geschiedenis, de morfologie als monument, samen met deze van dagelijkse plaatsen: huis, fietspad, parking, poort, douchezaal, ingeschreven in de lichaamsgeschiedenis en het haptische geheugen van duizenden ex-mijnwerkers.

Op 10 september 1987 viel de mijn stil. Het echte hart van de "company town" klopte niet meer. Drie jaar na de sluiting zijn de ruimtelijke gevolgen op het eerste gezicht minder opzienbarend dan gevreesd werd. De mijn zelf sterft langs de zijlijn, achter het groene scherm, voorbij het hoofdgebouw. Heel wat tekens liegen er echter niet om : te grote lanen, een lege parking, gesloten cafés, verwaarloosde pleintjes, een dichtgemetst "Hotel Central". Onvermijdelijke symptomen van teloorgang. Andere signalen wijzen eerder op een miskenning van de vroegere "company town": het benzinestation tegen de zijgevel van de feestzaal, het nieuwe parochiecentrum net op het kruispunt van de kolenavenues met -om het zacht uit te drukken- minimale architectonische inspiratie, schaal- en stijlloze bungalows langs het eindpunt van de André Dumontlaan, de verkaveling van het park rond de directeurswoning... Al deze suburbane slordigheden wijzen op een gebrek aan inzicht in het monumentale karakter van de hele site en in de ruimtelijke potentialiteit die sommige restruimten dragen. Op het mijnterrein zelf grijpt de leegte om zich heen: schoonmaak, ontmanteling, afbraak. De letterlijke leegte is slechts uiting van een meervoudige lacune die de mijn achterlaat: economisch, ruimtelijk, symbolisch. Reconversie zou ook hieraan moeten verhelpen.

En dan is er het ERC project, een reconversieplan dat wat schaal en ambitie betreft aansluit bij de eerste ingrepen van de mijnkolonisatie. Eerst gaat het alle kanten op: pretpark, themapark en tenslotte Europees centrum voor educatie, recreatie en cultuur. Het project kiest, na een wilde start, op suggestie van Geert Bekaert het beste van de Europese cultuur, met name haar stedelijkheid, als generatief concept, als sleutelmetafoor. Niet zozeer de stad als object, maar wel de stad als mentale en ruimtelijke structuur die in staat is 'de meest heterogene fragmenten autonoom met en naast elkaar te laten samenleven", schrijft Bekaert. Een dynamisch continuum dat voortdurend opnieuw uitgevonden, ontkend en gemaakt wordt. Iets dat staat voor een cultuur van verschil en "brassage" van alle mogelijke invloeden, maar terzelfdertijd een identiteit affirmeert geworteld in een eeuwenoude geschiedenis. Een open project dat zich toont als universeel en toch niet in dogma's kan gevangen worden. De stadsmetafoor genereert haast vanzelf bruikbare thema's voor een ERC programma: stad en natuur, afbraak en wederopbouw, verblijf en mobiliteit, de publieke ruimte en het interieur, polis en politiek, forum en communicatie, idee, droom en beeld, atelier en fabriek, de gelaagde stad, de stad van verdichting en versmelting, de stad van kermis en karnaval... De metafoor kan aan de slag in een rol die haar ligt: het opvullen van een conceptuele lacune.

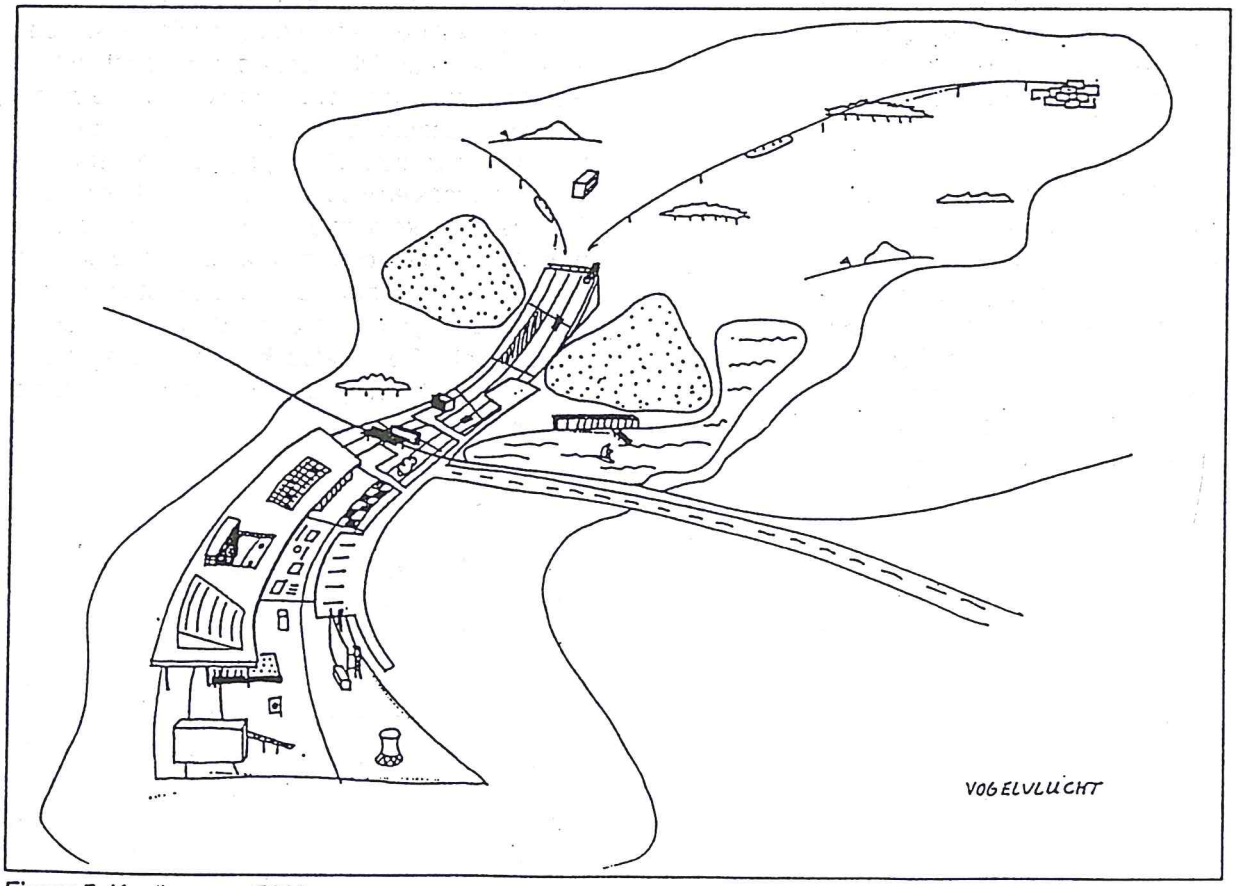
De metafoor als risicodragende ontwerpwijze

Vijf ontwerpen worden hier toegelicht. Zij vertrekken alle van de idee van de stad als uitgangspunt voor een ERC project. We beperkten ons tot voldoende gedocumenteerde projecten die een uitgesproken opvatting over de metafoor van de stad te zien geven. De eerste twee ontwerpen

(OMA, Imagination) gaan vooraf aan de meervoudige opdracht; de drie andere (Kuiper, Ungers, Atelier du Sart Tilman) tonen het resultaat van deze korte ontwerpinspanning. Het laatste ontwerp -een verdere uitwerking van de bijdrage van Atelier du Sart Tilman- werd als ERC massaplan voorgesteld aan de pers.

1. Koolhaas en OMA

De OMA-tekst vermeldt: "Hoofdthema voor het park is de Europese stad... De stad is een grid van media en thema's. De variatie in "levensduur" van de attracties/media veroorzaakt een veranderend panorama. Het spectaculaire karakter van transportmiddelen brengt het scala van het park onder bereik..."
Koolhaas presenteert een klare logica voor een kunststad (fig. 5): een rationeel maar minimaal rooster dat onmiddellijkheid en gelijktijdigheid organiseert en daarbij wisseling en verschil uitlokt. Zonder franjes, zonder namaak, zonder illusie toont Koolhaas wat ERC zijn kan: een beurs van informatie en sensatie. De ERC bezoeker zou het geheel vermoedelijk eerder als een soort permanente wereldtentoonstelling dan als stad ervaren. Van de metafoor van de stad wordt één helder concept haast archetypisch uitgewerkt. De stad van Koolhaas bestaat uit twee elementen: rooster van media en thema's enerzijds, een breed gamma van transportsystemen anderzijds. Het schema is eerder verwant met experimentele randgebieden van de Europese stadsgeschiedenis -Le Corbusier, Miljoetin, Leonidov- dan met de gangbare idee van de Europese stad. Het rooster van onbeperkte mogelijkheden verwijst eveneens naar de mythe van Amerikaanse stedelijkheid.
De modernistische invulling (wisselende objecten, sferen, sensaties binnen elk vak van het rooster) fixeert de metafoor niet en spint deze ook niet ten treure uit. Toch worden wendingen en verrassingen in zekere zin geplaatst en geneutraliseerd door het omvattend rooster. Het grid toont alles

Figuur 5. Koolhaas en OMA

ineens maar vestigt nergens de aandacht op; wisseling wordt verwacht als men van het ene in het andere vak terecht komt; verandering wordt geprogrammeerd. Tijd wordt gelijktijdigheid; de vlotte wisseling laat geen sporen na van een vroegere toestand. Hier wordt ginds. De algemene bereikbaarheid en het onderweg zijn als evenement naast talloze andere sensaties vervaagt afstand en dus ruimte. De matrixstad mist "diepte" en "grootte".

Het OMA voorstel heeft een schaalprobleem. Het rooster neemt de vorm aan van een brede strip die van mijngebouwen naar terrils het hele terrein overspant. In de eerste fazen zou slechts een klein deel uitgevoerd worden. Zelfs dan zou de minimale dichtheid in het gedrang komen. Anderzijds laat het integreren van de parkeergelegenheid in de strook zelf toe drie basiscomponenten (roosterstrip, meer en park) zuiver tegenover elkaar te plaatsen zonder enige uitrafeling. De stad van OMA heeft daardoor geen centrum maar ook geen perifere uitzaaiing.
De strip slingert elegant over de spoorlijngrens heen en ontsluit een aanzienlijk deel van de vroegere open ruimte met een in principe eindeloos raster. Aan grenzen storen strips en matrices zich weinig.
Koolhaas wijst de "company town" af. Het schema vermijdt elke verwijzing ernaar. Enkele restanten (hoofdgebouw, koeltoren) vinden een plaats in het isotrope rooster, tussen de vele andere componenten en aan het uiteinde van de strook. De kromming van het raster laat wel toe zowel in te spelen op de orthogonaliteit van de "company town" als op deze van de spoorweg. De laatste wint het echter: spoor- en snelweg verbinden het OMA project met een diffuse regio, met de onmiddellijke omgeving heeft het geen uitstaand.

Koolhaas heeft niet veel nodig: enkele lijnen, vlakken en stippen organiseren een matrix van media en thema's. Men kan daar een idee van stedelijkheid in zien, eventueel een aspect van de Europese stad, maar of de metafoor hier een sleutelrol speelt valt te betwijfelen. Koolhaas heeft geen metafoor nodig. Hij ontwerp immers gewoon een evenementenpark en gebruikt de daartoe geëigende morfologie van raster en strook. Misschien gaat het om een omgekeerde metafoor: niet het themapark als stad, maar de stad als themapark.

2. Ron Herron en Imagination

Het stadsontwerp van Ron Herron steunt op een duidelijk concept (fig. 6). Een brede boulevard verbindt twee hoofdcomponenten: de filmstad en het "performance complex". De stad bestaat verder uit wijken met een eigen specialisatie (film, kunst, ambacht,...) maar ook elk met een zekere volledigheid (produktie, tentoonstelling, verkoop, ontspanning, verblijf). "Landmarks" zoals een licht- en communicatietoren of een "performance plaza" zorgen voor opzichtige herkenningspunten. Het raster met straten, stegen, bouwblokken, pleintjes, koeren, tuinen vormt de te ontdekken diepte van de stad. Het holle bouwblok met zichtbare straatkant en verborgen binnenzijde is de eenheid van stadsopbouw.
Voor Imagination werkt de metafoor in de eerste plaats morfologisch of syntactisch en dit op een voor de hand liggende manier. Het project maakt gebruik van een basislogica van de Europese stad en definieert een compacte en aanpasbare structuur. De vertrouwde ruimtelijke logica werkt bovendien herkenbaarheid als stad in de hand.

Met de bestaande stedelijkheid heeft de nieuwe stad echter geen uitstaans: het ontwerp toont een autonome "new town" opgebouwd rond een eigen nieuwe centraliteit. De centrale as poogt de bestaande mijngebouwen los te rukken uit hun oorspronkelijk verband en op te nemen in een nieuw zelfstandig geheel. Dit lukt niet helemaal. De structuur kiest resoluut voor een oriëntatie loodrecht op de spoorlijn; deze van de "company town" blijft slechts zichtbaar als afwijking in de asverdraaiing van de vroeger mijngebouwen. De eindpunten van de boulevard, beide verankerd in de site, raken niet echt ruimtelijk betrokken op de as zelf. Zowel de "filmstad" als het "performance complex" plooien weg van de spil.
Aan de buitenzijde wordt de stad dunner. Her ERC project creëert hier zijn eigen periferie. Deze raakt bijna aan de bestaande bebouwing van Waterschei maar onthoudt zich van elke relatie.
De spoorlijn blijft een duidelijke breuk in de stad. Het stukje raster over de spoorlijn lijkt reeds een stadsuitbreiding in open veld. Het grenskarakter van de spoorlijn wordt miskend maar laat zich niet zomaar uitwissen.

De metafoor van de stad brengt Imagination in de eerste plaats tot een voor de hand liggende en

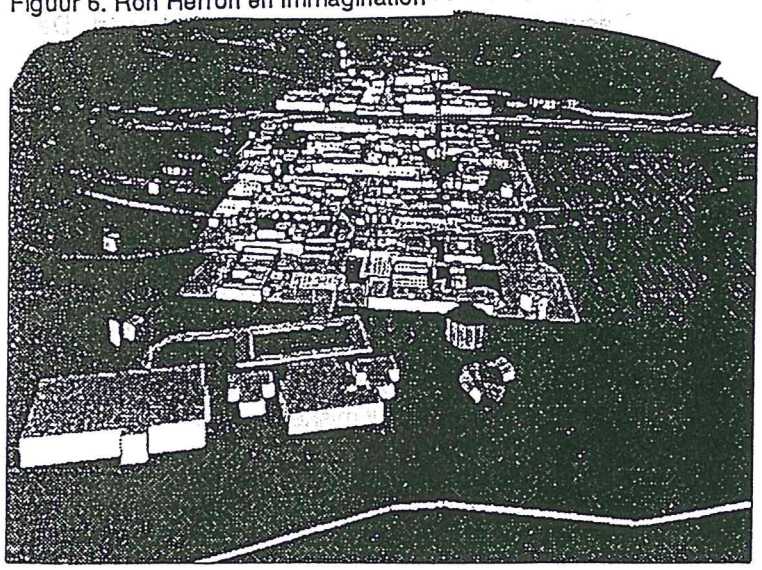
coherente stedelijke morfologie die, merkwaardig genoeg, de analoge samenhang van de "company town" volledig negeert. Het isolement van het project en ook de laatmoderne typologie dragen bij tot de wat saaie vervreemding van een "new town". De metafoor mist spanning, heeft teveel metonymie. Archigram is veraf.

3. Kuiper compagnons

Om sterke uitgangspunten zit het voorstel van Kuiper compagnon niet verlegen (fig. 7). Vier verschillende "thema's", "idealen" of "figuren" worden over elkaar getekend. Elk ervan vertegenwoordigt volgens de ontwerper Ashok Bhalotra een basisdimensie van stedelijkheid. Het grid staat voor vrijheid en gelijkheid gegarandeerd door een klare orde. Het verwijst naar het oude Athene. Het fragment duidt op eigenzinnigheid, eenmaligheid, verscheidenheid. De tekst verwijst naar Villa Hadrianus. De ring bindt de fragmenten en toont hoe de wisseling van delen samengaat met de permanentie van het geheel. De ontwerper ziet een verband met de Salines van Ledoux. Een spievormig landschap vertegenwoordigt het andere, het verlangen, het onbegrensde, het paradijs. Het dringt door alle andere figuren heen.
De thema's beogen geen subtiliteit. Hun semantische lading lijkt soms erg arbitrair soms erg archetypisch. Eliade en Heidegger kijken toe.
Tussen de figuren ontstaan onverwachte collisies en interacties: een wintertuin op de ontmoeting tussen landschap van verlangen en ring van permanentie; een verwijzing naar Monet en Van Gogh waar het landschapspunt het grid van de cultuurstad raakt; verwijzingen naar de historische cinema, "back to the future" en "Soap" waar de cirkel van tijd het raster van de filmstad overlapt. De superpositie van thema's zorgt ook voor ambivalentie. Zo wordt b.v. het exploratorium in de koeltoren zowel verbonden met het grid als met de ring.
Het ontwerp heeft iets van Tschumi's werkwijze in La Villette. Hier zijn het echter geen lege ruimteprincipes (vlak, raster, lijn) maar wel semantisch geladen archetypes die interactie aangaan.

Het project werkt met twee oriëntaties: zowel de orthogonaliteit van de company town als de richting van de spoorlijn spelen een rol. De ontmoeting tussen beide wordt logisch opgelost in het theatercomplex.
Expliciete verwijzingen naar de gebouwde context bevat het project niet. De mijngebouwen bevinden zich wel in het gebied waar ring, grid en landschap

Figuur 6. Ron Herron en Immagination

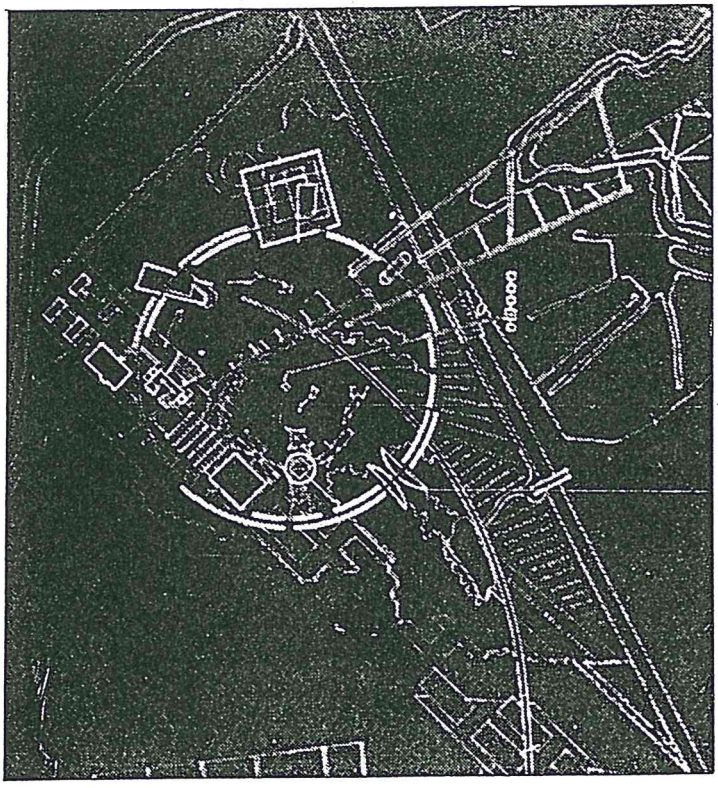
samenkomen en dus in de meest "geladen" ruimte van het project. Het concept respecteert ook de spoorlijn als grens. De bebouwing penetreert niet in de open ruimte, wel omgekeerd: het landschap dringt binnen in de stad.

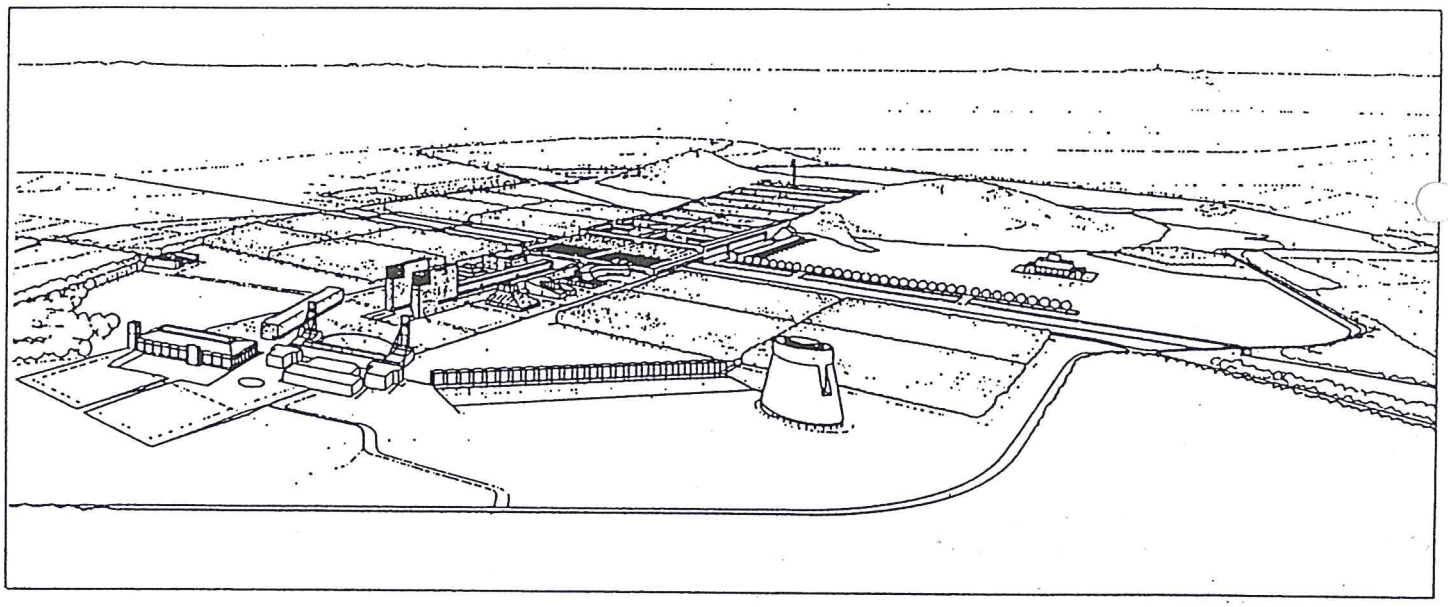
Het hele ontwerp is eerder denkbeeld dan stadsbeeld. De concrete morfo-typologie van de stad wordt vervangen door abstracte cerebrale associaties die soms erg arbitrair lijken. In de tekst staat het landschap voor "physics", de stad voor "acoustics" en "mathematics".
Deze abstracte metaforiek is wel meervoudig en vertoont boeiende zones van verdichting en verschuiving. De metafoor mist echter nog de nodige metonymische uitwerking in concrete stadsarchitectuur. Of anders gezegd het ontwerp mist een flinke dosis analogie uit Rossi's "architettura della citta". De "company town" zou daarbij een handje kunnen helpen.

4. Ungers

Unger's project (fig. 8) toont een logica van stichting en vestiging, van inname en afbakening, waardoor in een leeg landschap een territorium ontstaat. De primaire definitie van dit territorium vertrekt van oriëntatie, geleding, afmeting. De ordening vraagt ook naar plaatsbepaling en plaatstoewijzing. Pas dan wordt variatie toegelaten en tolereert de regelmaat ook enige uitzondering. Ungers presenteert hiermee een duidelijk maar eenduidig stadsconcept, geworteld in een deel van de Europese stadsgeschiedenis. Aan een dergelijk stadsidee ontbreekt per definitie heel wat. De kolonie mist de kermis. De intra muros moet het stellen zonder de vrijheid van een periferie. Strakheid en samenhang staan niet open voor wisseling en verrassing. Alle nadruk ligt op de plaatsbepaling, niet op verplaatsing, loop, stroom, beweging, snelheid. De stad is af en volledig. "Morgen bedenken we wat anders" is er niet bij. Erg compatibel met het ERC programma lijkt dit niet.

Figuur 7. Kuiper Compagnons

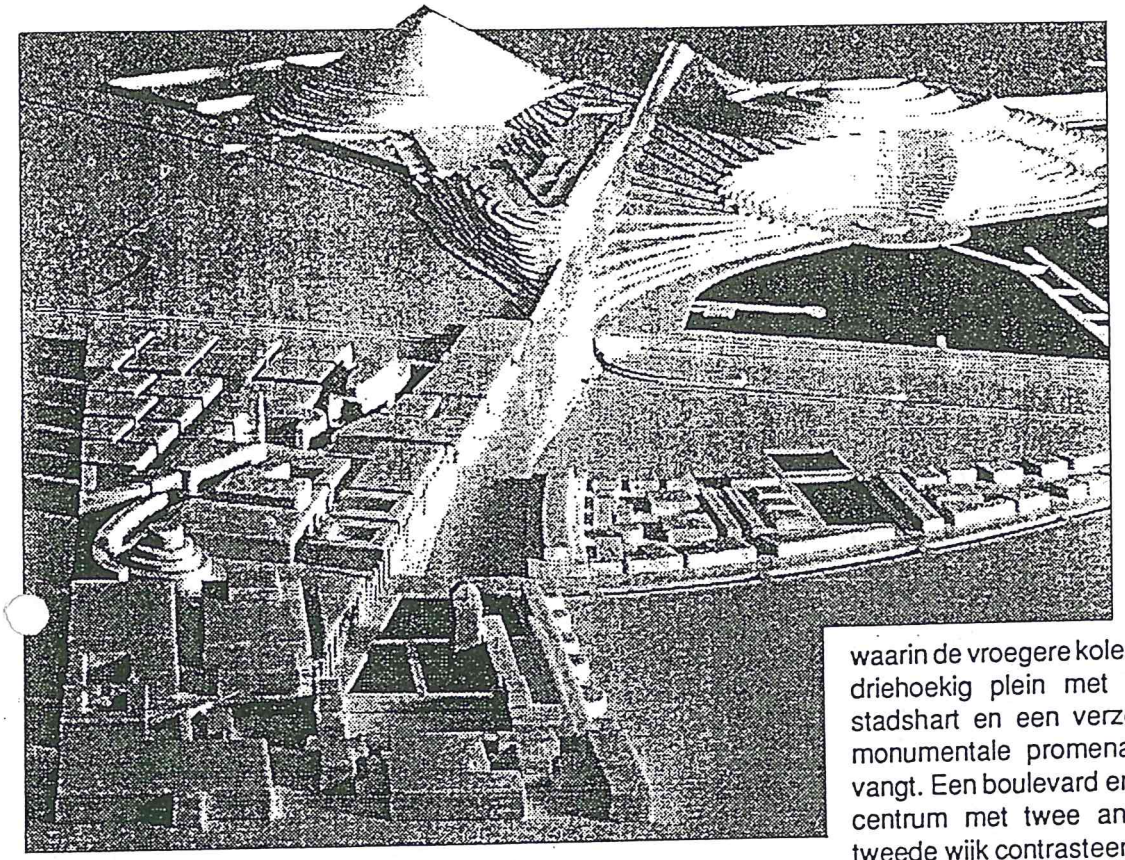

Figuur 8. Ungers

De basisvorm van de stad is het raster, niet als matrix van mogelijkheden maar als systeem van geleding en bepaling. Dit raster heeft wel uiteenlopende verschijningsvormen en leidt tot verscheidene morfo-topologieën : sokkel, ingraving, verkaveling, binnenkoer, terrasbouw.
Waar het grid slechts als verkaveling van de sokkel dient, verdwijnt de rasterstructuur op de achtergrond en wordt de straat en daarmee een uitgesproken axialiteit dominant. Ook in het eigenlijke rastergedeelte kan men niet spreken van isotropie: het gaat in feite om een strook met 1 binnenlijn en 2 buitenlijnen.
Het raster van Ungers vormt het tegenbeeld van de matrix van Koolhaas. Het ene grid is het andere niet. Het raster kiest een basisoriëntatie. Ungers plaatst het loodrecht op de spoorlijn. De orthogonaliteit van de "company town" wordt niet erkend als structurerend principe en verschijnt als een afwijking die duidelijk - op een sokkel - getoond wordt. Van enige architecturale uitwerking van deze afwijking is geen sprake. De nieuwe kolonie behandelt de oude mijnzetel als het paleis van een overwonnen koning: het wordt herbruikt maar niet echt geïntegreerd. Het ontwerp stoort zich evenmin aan de spoorlijn als grens tussen bebouwing en ruimte. Ook het landschap wordt opnieuw gekoloniseerd.
De metafoor van de stad is bij Ungers in de eerste plaats een krachtig ruimtelijk principe dat territorialiteit definieert alsof er tevoren niets bestond. Het ontwerp zoekt naar verschijningsvormen van dit principe. De strakke volledigheid van de ERC vestiging imponeert wel maar verrast en ontroert niet. Sommige koloniale vestigingssteden doen dit wel, zoals de Romeinse garnizoensteden Tipasa en Timgad. Maar dat zijn dan ook ruïnes en zoveel tijd heeft het ERC project niet.

5. Strebelle & Atelier du Sart-Tilman

Het structuurplan van Claude Strebelle (fig. 9)Figuur 9. Strebelle & Atelie neemt de metafoor erg letterlijk en doet zich voor als een stad. De oude mijnzetel wordt herbruikt; aangevuld met nieuwbouw vormen hoofdgebouw, machinehuizen, loopbruggen en kolenbunker een nieuwe oude stadswijk die de orthogonaliteit van de oorspronkelijke mijnkolonie foutloos volgt. De stad heeft een niet te missen centrum : een waterbassin

Figuur 9. Strebelle & Atelier du Sart-Tilman

waarin de vroegere kolenbunker zich spiegelt, een driehoekig plein met Europagebouw als echt stadshart en een verzonken plateau waar een monumentale promenade naar de terrils aanvangt. Een boulevard en een kanaal verbinden dit centrum met twee andere stadswijken. In de tweede wijk contrasteert het compacte raster elegant met het vloeiend tracé van boulevard en kanaal. Dit raster volgt niet de oorspsronkelijke orthogonaliteit van mijnzetel, kolenavenues en "cité industrielle" maar wel deze van de spoorlijn. De asverdraaiing wordt opgevangen door het driehoekig stadsplein, het Europagebouw vormt de spil. De derde wijk oogt heel anders. Het plan suggereert een vrije verkaveling waarop wisselende paviljoenen en kiosken de sfeer oproepen van kermis en handelsbeurs. De spoorlijn blijft de grens tussen bebouwing en natuur. Een eindeloos lijkend traject langs de kaarsrechte promenade verbindt de stad met het park waarin de terrils en de als kunstmeer heraangelegde schlammbekkens zorgen voor een groots landschappelijk drama, de stad waardig. Als teken in het landschap en spectaculaire wandelroute mag de monumentale promenade er best wezen; haar te nadrukkelijke vorm en wat archaïsche symboliek verdwijnen hopelijk op de achtergrond.

Ondanks een gevoeligheid voor landschap en oriëntatie miskent Strebelle's ERC-stad het geheel van de "company town" waar haar site steeds integraal deel van uitmaakte. De nieuwe toegangsweg, rechtstreeks aangesloten op de autosnelweg negeert de kolenavenues en vermijdt elk zicht op de vroegere mijnstad. Een parkeerwoestijn isoleert het ERC complex. Het hoofdgebouw, vroeger het gezicht van de mijn, komt haast aan de achterkant terecht, bij de dienstingang. De

mijnzetel wordt losgescheurd uit zijn vroeger verband en opgenomen in een nieuw en vreemd lichaam.

Ook voor Strebelle blijft de metafoor een risicodragende stijlfiguur. Strebelle fixeert haar tot een concreet stadsbeeld gevangen in structuurplan en maquette. Daarbij verliest de metafoor onvermijdelijk aan interpreterende kracht. De ontwerper heeft Brugge en Firenze voor ogen of eerder nog een toeristisch beeld ervan. Heel wat facetten van Europese stedelijkheid vallen hier buiten : de kade, het stationskwartier, de metro, de periferie. Dit kan uiteraard niet anders. Het project kan en wil ook niet echt een nieuwe stad bouwen; de stad dient enkel als generatief concept voor een verbeterd themapark. In de letterlijke metafoor van Strebelle schuilt een gevaar voor pastiche. Dit zou kunnen worden bijgestuurd door een betere inbedding in de ruimere gebouwde context.

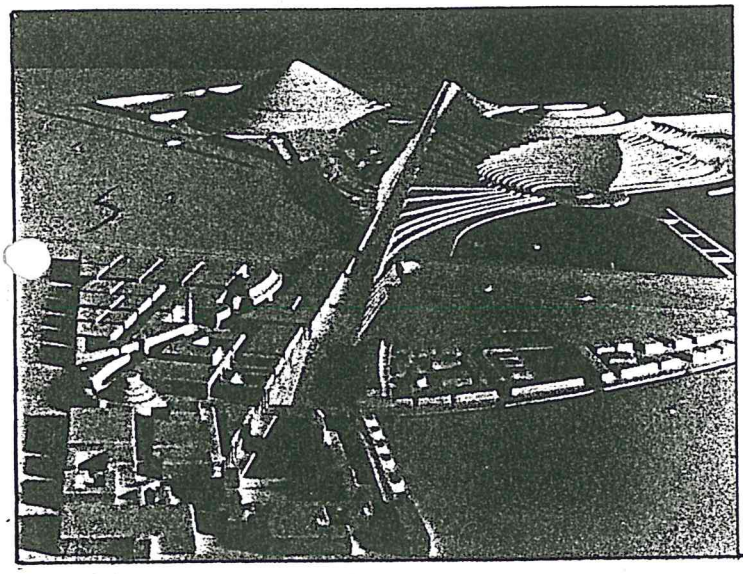
Metafoor en context

Conceptvorming eerder dan planvorming luidde de opgave. Via de tekst van Bekaert en de ontwerpopdrachten kon de metafoor werken op een geliefkoosd terrein: het opvullen van een conceptuele lacune waarin het baanbrekend ERC initiatief zich onvermijdelijk bevond. Al is de opdracht nog lang niet vervuld toch vond er binnen een erg korte tijdspanne een opmerkelijke versnelling van het architectonisch en stedebouwkundig denken over ERC plaats. De metafoor treedt hier zowaar op als werktuig van reconversie dat met zijn potentialiteit tot vernieuwing de teloorgang poogt om te buigen. Dit hangt uiteraard samen met de kwaliteit van de metaforische probleemstelling en met de suggestieve kracht die de stad blijft uitoefenen op architectuur. Het hele verhaal toont de noodzaak van een theoretische onderbouw van architectuur. De intuïtieve ruimte die ontstaat door de wisselwerking tussen analyse, concepttekst en ontwerp blijkt een aangewezen medium te zijn voor het openen van boeiende perspectieven.

Naast de conceptueele lacune bestaat er echter ook een ruimtelijke: de ontmantelde site waarin het project terecht komt. Hier vergissen de initiatiefnemers zich schromelijk en schieten de meeste ontwerpers tekort. Lacune betekent nog geen leegte. Het ERC terrein is niet louter braakland dat kan ontsloten worden met spoor- en snelweg. Ook na de sluiting blijft de mijnsite evenzeer deel uitmaken van de "company town". Dit dubbele statuut vormt juist de kwaliteit van de ERC site. De miskenning van de monumentale samenhang vloeit niet voort uit het ERC concept. Integendeel, de metafoor van de stad kan elke injectie van bestaande stedelijkheid goed gebruiken, ook vanwege een heel eigen stukje stadsgeschiedenis als dit van "company town" Waterschei. Herron en Ungers versterken de breuk; Bhalotra, Strebelle en eigenlijk ook Koolhaas spelen impliciet in op de ruimtelijke context of laten toe dit te doen.
Ook de "company town" zelf doet haar voordeel met een betere interactie tussen ontwerp en context. De ontsluitingscapaciteit van de André Dumontlaan en de spoorwegbedding kan beter benut worden; ERC onderdelen (station, hotel, theater,...) kunnen een eindpunt definiëren voor beide doodlopende kolenavenues; het lijkt mogelijk ERC satelietactiviteiten op te nemen in het onafgewerkte civic center. Bijkomende huisvesting in de strook braakland tussen tuinwijk en spoorlijn kunnen helpen de wijk nieuw leven in te blazen... Met ERC kan Waterschei zijn geschiedenis verder zetten, "company town" blijven waarvan de werking uiteraard de eigen grenzen ver te buiten gaat. Daardoor kan een halt toegeroepen worden aan het proces van suburbanisatie en periferievorming: door de inplanting van een krachtig en eigensoortig stedelijk element wordt de latente centrumwerking van company town opnieuw manifest gemaakt en versterkt.

Een lacune opvullen door vernieuwende concepten in te brengen die dan met de bestaande context interageren en deze opladen, dat is eigenlijk de werkwijze van elke metafoor. In die zin is het proces in Waterschei vervroegd onderbroken en lopen de aanzetten die gegeven werden het gevaar volledig de mist in te gaan. De invulling met gratuite vormelijke hoogstandjes of flauwe "new town" architectuur zullen het uitwissen van onvoldragen concepten alleen maar in de hand werken. Niets belet KS echter de zaak opnieuw op te starten. Daarbij moet architectuur een andere rol spelen: niet als opvulling maar als essentieel onderdeel van de verdere conceptvorming. Slechts dan kan de uitdaging beantwoord worden die vervat ligt in het programma en in Bekaerts

Atelier d'Architecture du Sart Tilman, ERC-project, maquette *(Foto: Marc Sourbron)*.

metaforisch concept: het tot verbinding brengen van twee tegengestelde concepten van stedelijkheid - het ene gebaseerd op historische diepte en gebouwd geheugen (de architectuur van een grootstedelijke conditie), het andere op een metropolitaanse conditie van congestie en voortdurende wisseling.

Noten

(1) *Archis*, 8.1990.
(2) *Archis*, 6.1990.
(3) Zie bijdrage B. De Meulder in dit nummer.
(4) Het gebied ten oosten van de André Dumontlaan.
(5) In hoofdzaak het gebied ten zuiden van de Onderwijslaan.

Dr. André Loeckx is docent aan het Departement Architectuur, Stedebouw en Ruimtelijke Ordening van de K.U.L.

DESPRIET
MARBRA-LYS

Mijnterrein wordt recreatiepark

Het ERC-project te Waterschei

Hilde Heynen

Toen enkele jaren geleden besloten werd de mijindustrie in Belgisch Limburg af te bouwen, werd naarstig gezocht naar alternatieve werkgelegenheid en reconversieprojecten om de gevreesde sociale problemen zoveel mogeloijk van hun scherpe kantjes te ontdoen. Met behulp van wat geluk (de gunstige economische conjuctuur) en een handige verdeel-en-heers-politiek blijken de sociale problemen uiteindelijk ook zonder grootscheepse nieuwe industrie-inplantingen binnen de perke te blijven, maar één idee is blijven hangen en heeft inmiddels concrete vorm aangenomen : het initiatief om op de mijnterreinen in Waterschei, één van de zeven vestigingen van de Kempense Steenkoolmijnen (KS) - een 'project in de recreatie-cultuur-toeristische sfeer' (T.Gheyselinck, voorzitter van de KS) te verwezenlijken.

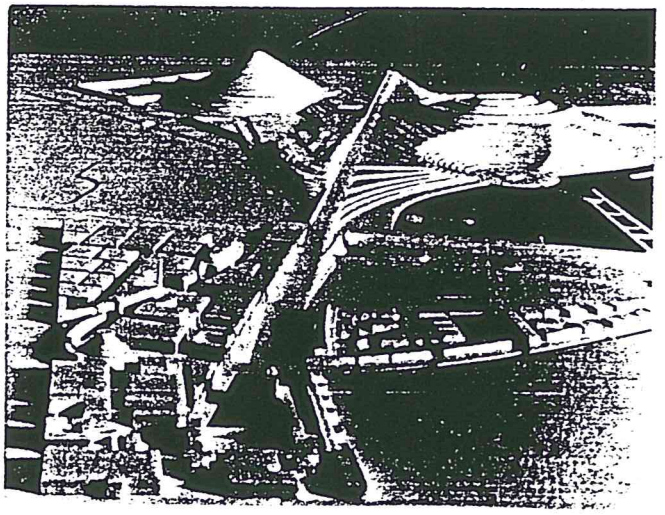
Nadat een markstudie had uitgewezen dat een dergelijk opzet levensvatbaar was, werd een eerste concept uitgewerkt door een Amerikaans studiebureau. Dat werd niet goed bevonden en er werd na een tussenfase, waarin Geert Bekaert tijdelijk als adviseur optrad, een meervoudige opdracht verstrekt aan een zestal architectenbureau's. Het valt moeilijk om een lijn te ontdekken in de keuze van deze zes; de veronderstelling ligt voor de hand dat het niet alleen criteria van inhoudelijke aard waren die de doorslag hebben gegeven. Het lijstje van zes bestaat uit : O.M. Ungers (Duitsland), A. SARFATI (Frankrijk), EGM (Nederland), Kuiper Compagnons (Nederland), Groep Planning (België) en Atelier d'Architecture du Sart Tilman (België). Na een volstrekt ondoorzichtige beslissingsprocedure (er was geen officieel samengestelde jury) kwam laatstgenoemde groep, waarvan C.Strbelle de hoofdarchitect is, als winnaar uit de bus. Hun wedstrijdproject werd in overleg met Gheyselinck en zijn ploeg opnieuw bewerkt en onlangs aan de pers voorgesteld.
Het ontwerp verdeelt het reusachtige terrein door een assenkruis in vieren. De oost-west-as wordt gevormd door een bestaande spoorlijn, die de toegankelijk van het park via de trein zal blijven verzekeren. Ten zuiden van deze lijn bevindt zich het bebouwde gedeelte, de nieuwe 'stad' die metaforisch gestalte moet geven aan het thema van het park : Europa. Deze stad is morfologisch geïnspireerd op het onregelmatige weefsel van straten en pleinen dat een stad als Florence en Brugge kenmerkt. Zij omvat naast hotels en andere verblijfsaccomodaties een theater, een studio, gebouwen voor bijzondere attracties, een educatief centrum, een Europees paviljoen, enzovoort. Het noordelijk deel van het terrein, het gedeelte met de terrils (bergen van steenkoolgruis), wordt omgevormd tot een parklandschap waarin ondermeer plaats wordt ingeruimd voor een amfitheater voor 50.000 toeschouwersen een golfterrein. De verbinding tussen 'stad' en 'natuur' wordt gelegd door een monumentale uitwerking van de noord-zuid-as. Midden in de stad, even ten

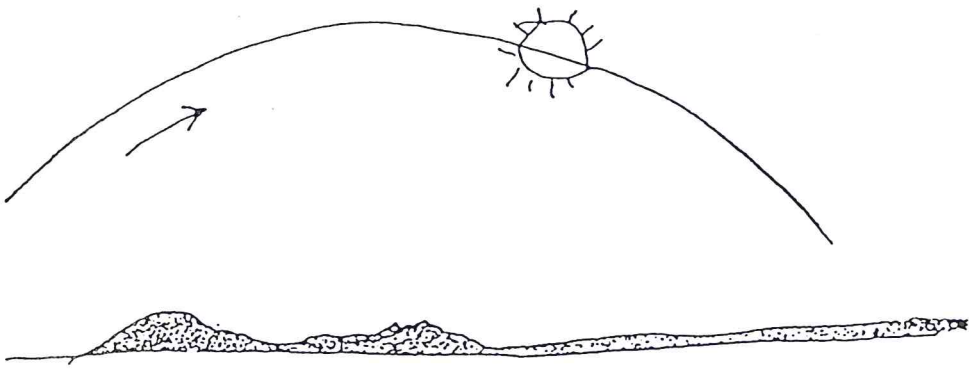
noorden van de huidige mijngebouwen, verstrekt dit 'Europamonument' als een esplanade van een verdiept plein van 50m breedte. De weg versmalt en stijgt. Door de perspectiefwerking zal hij nog langer lijken dan de 2000 meter die hij in feite beslaat. Hij leidt naar een punt tusen twee terrils en vormt de ruggegraat van het geheel. het ligt in de bedoeling dat deze weg de bezoekers verleidt hem tot het einde te volgen. Deze nadruk op de voetganger onderscheidt dit project van sommige andere, die veel meer aandacht besteden aan het thema van mobiliteit en verschillende transportmiddelen (bootjes, treintjes, rolbanden, kabelbanen) inzetten als attractie.

Ondanks de mogelijkheden die Strebelles concept principieel biedt tot behoud van bestaande gebouwen werd toch beslist om het grootste gedeelte van de industriële installaties, waaronder de beeldbepalende schachttorens en koeltoren, af te breken. Slechts het indrukwekkende hoofdgebouw van de mijn blijft bewward : een *filmcity*, geconcipieerd naar analogie van de tentoonstelling *Cité-ciné*. Doordat de hoofdentree van het park elders gesitueerd wordt - men denkt aan een rechtstreekse aansluiting op het autowegennet - wordt de verhouding van dit gebouw met de rest van het terrein omgekeerd: het is niet langer van hieruit dat het geheel beheerst wordt, het huidige hoofdgebouw zal integendeel slechts een onderdeel vormen dat marginaal ligt ten opzicht van de centrale activiteiten. De merkwaardige voorgevel wordt daardoor gereduceerd tot achtergevel en het gebouw zal zijn functie als 'visitekaartje' kwijt zijn.

Deze omkering is symptomatisch voor wat er met het mijnterrein te gebeuren staat. Tot voor kort vormde de mijn in verschillende opzichten een middelpunt voor de omgeving : de mijn fungeerde als werkverschaffer en knooppunt van allerhande sociale activiteiten, en dat is ook afleesbaar aan de ruimtelijke structuur wwarin de mijngebouwen als *landmark* gedacht zijn ten aanzien van de omringende tuinwijken. Die verhouding valt nu helemaal weg. Het ERC-park gedraagt zich als een vreemd lichaam dat toevallig op deze plaats geënt wordt : het nieuwe project gaat geen relatie aan met de onmiddelijke omgeving, maar richt zich direct op een regio met Europese dimensies (er wordt immers miljoenen bezoekers per jaar verwacht). De herinnering aan vroeger wordt daarbij haast van de kaart geveegd : slechts het reliëf van het landschap en één gebouw zullen het geheugen van de plek materialiseren. Het ligt in dezelfde lijn dat het ERC-park ook niet langer een initiatief met een autonome reden van bestaan en een eigen dynamiek. Dat mag vanuit economisch gezichtspunt de meest gezonde optiek zijn, vanuit andere overwegingen worden hier belangrijke kansen gemist.

Atelier d'Architecture du Sart Tilman, ERC-project, maquette *(Foto: Marc Sourbron)*.

archipel

VZW

ar'chipel (<Gr.-Lat.), m. (-s), 1. zee waarin een groot aantal eilanden en eilandengroepen niet zeer ver van elkaar verwijderd liggen; — 2. die eilanden zelf

architect' (architekt) (<Gr.), m. (-en), bouwmeester, iem. die de plannen voor gebouwen ontwerpt en op de uitvoering daarvan het toezicht houdt.

verantw. uitg.: Marc Felix - Koningstraat 43a bus 1 - 8400 Oostende